

Андрій КРИСОВАТИЙ, Олег ІВАЦУК

Оптимізація межі фінансової експансії держави у площині пошуку ефективних джерел покриття видатків бюджету

Розглянуто теоретико-організаційні підвалини формування ефективного співвідношення податкових і боргових фінансів та обґрунтовано необхідність акцентування уваги в умовах фінансової кризи на доцільності збільшення державного боргу України. Запропоновано оптимальні межі фіскальної експансії держави у площині пошуку ефективних джерел покриття видатків бюджету

Ключові слова: *фіскальна політика, боргові фінанси, економічне зростання, державні запозичення, доходи бюджету, податкове навантаження, суспільні блага.*

Провали у фіскальній політиці, які пов'язані із негативним впливом наслідків світової фінансової кризи та неготовністю наших урядовців адекватно на них реагувати, та активізація боргової політики держави (яка проявилась у суттєвому збільшенні за останніх два роки як зовнішнього, так і внутрішнього державного боргу) зробили досить актуальними сьогодні дослідження проблем, пов'язаних із науковим обґрунтуванням необхідності та доцільності встановлення фіскальних меж державної експансії фіскалу.

Як ніколи, для вітчизняної науки сьогодні є відкритим питання пошуку оптимального співвідношення між ринковим саморегулюванням та фінансовою активністю держави задля якнайшвидшого подолання наслідків фінансової кризи та забезпечення стабільного економічного зростання як передумови прискорення поступу соціально-економічного розвитку. Доводиться знаходити компромісне рішення щодо регулювання перерозподільних відносин та визначення меж безпосереднього державного впливу на економічні процеси, не пригнічуючи ринкових стимулів прояву підприємницької ініціативи. І це є надзвичайно гострою проблемою у формуванні стратегії фіскальної політики для будь-якої держави, а особливо для держав з дуже чутливою до наслідків світової фінансової кризи економікою, яким притаманні значні деформації розвитку соціально-економічної системи та її фінансової інфраструктури зокрема.

Першою спробою побудувати модель взаємозв'язку фіскальної експансії (видатків) держави та економічного зростання на теренах пострадянського простору можна вважати дослідження російських вчених А. Ілларіонова та Н. Пивоварової [1], що через низку необґрунтованих теоретичних узагальнень і методологічних неточностей було піддано жорсткій критиці [2]. Основні зауваження стосувалися того, що модель описувала взаємозв'язки економічного зростання і видатків держави без будь-якої структуризації останніх. А це ще можна допустити з урахуванням відносної оптимальності бюджетної політики для країн із розвинутою ринковою економікою, але не до країн з економікою транзитивною, видатки яких потребують не стільки радикального абсолютного скорочення¹, скільки удосконалення своєї структури.

---

¹ Авторами було запропоновано зменшити частку видатків держави до рівня 18–21% ВВП.

Сьогодні вже очевидно, що вихід із економічної кризи та забезпечення умов для економічного зростання не повинні вступати у суперечність з фіскальними інтересами держави, продукування якою суспільно необхідних благ вимагає певного рівня видатків бюджету. У свою чергу зростання ВВП відбувається під впливом зростання сукупного попиту, що можливо за умов надання низки соціальних гарантій, державного (як альтернативи не завжди ефективному приватному) фінансування наукових досліджень, освітніх заходів, культури, охорони здоров'я тощо. Більше того, для країн з чутливою до кризи економікою необхідне вжиття широкомасштабних заходів в рамках поліпшення добробуту нації, оскільки поглиблення соціальної диференціації суспільства аж ніяк не може чинити позитивного впливу на динаміку ВВП [3]. Не варто очікувати стабільного економічного зростання і без створення відповідної ринкової інфраструктури, забезпечення ефективного функціонування інституцій захисту права приватної власності та сприяння добросовісній конкуренції, не говорячи вже про необхідність належного виконання державою таких функцій як гарантування безпеки підприємницької діяльності й т.п. Тобто, вже із вище зазначеного випливає, що навіть мінімальна межа податкових та боргових доходів бюджету в Україні не може оцінюватись на більш як вдвічі меншому від середньоєвропейського рівня.

Економічному зростанню можна також сприяти, закладаючи у бюджет капітальні вкладення у розвиток виробництва. Незважаючи на дію закону Вагнера [4], згідно з яким видатки держави зростають швидшими темпами, ніж ВВП, загрожуючи крахом бюджетній системі, потреба фінансового стимулювання економічного зростання державою є очевидною. Так, у країнах ЄС пожвавлення інвестиційних процесів досягається за допомогою підприємств державної форми власності. Особливо під час економічної кризи, коли приватний сектор здебільшого орієнтується на "проїдання" своїх ресурсів, інвестиції державного сектору створюють умови для збалансування процесів споживання та нагромадження, а, отже, економічного зростання. Фінансування таких інвестицій, початково поглинаючи ресурси бюджету, забезпечує його наповнення на довгостроковій основі (завдяки розширенню бази оподаткування). Тому скажемо навіть більше – стійкого зростання ВВП можна досягти і за порівняно високих видатків бюджету.

Визначення оптимальних величини та структури видатків і співвідношення державного та приватного секторів економіки в Україні – це, звичайно, теми окремих наукових досліджень. Ми ж, довівши безперспективність формування фіскальних стратегій лише на основі встановлення зв'язку загального обсягу видатків бюджету та зростання ВВП, вважаємо за доцільне перевести моделювання фінансової активності держави у площину пошуку ефективних джерел покриття цих видатків. Тобто, ми пропонуємо дослідити вплив фіскальної політики на пропорції розширеного відтворення під дещо незвичним для сучасної економічної науки кутом зору: як, використовуючи потенціали оподаткування та державного запозичення, фінансово забезпечити виконання функцій держави, максимально сприяючи якнайшвидшому виходу із кризи та зростанню ВВП. Чому саме взаємозв'язок оподаткування та державних запозичень? Відповідь дуже проста – державні запозичення це не що інше, як відстрочені на майбутнє податкові зобов'язання, а тому між оподаткуванням і державними запозиченнями прослідковуються функціональні причинно-наслідкові зв'язки.

Доходи бюджету, відповідно до принципу визначальності бази, повинні визначатися заданою величиною видатків, а не навпаки [5, 31]. У випадку недоцільності встановлення необхідного для фінансування державних потреб рівня оподаткування,

дефіцит бюджету покривається за рахунок державних запозичень¹. І, як ми доведемо, від оптимальності податкового та боргового забезпечення функціонування держави економічне зростання залежить не менше, ніж від маніпуляцій з видатковою частиною бюджету, яка повинна переглядатись лише за умови недостатності (недоцільності використання) цих джерел фінансування.

Добре зарекомендувала себе при подальших прикладних розрахунках хіба що економіметрична модель Є.В. Балацького², яким було запропоновано використати виробничо-інституційну функцію виду:

$$Y = gDK^{(a+bq)q} L^{(n+mq)q} \quad (1)$$

де Y – обсяг ВВП держави; K – капітал (обсяг основних фондів); L – праця (чисельність зайнятих в економіці); q – податкове навантаження (відносний рівень оподаткування, який розраховується як частка податкових надходжень T у ВВП, $q = T/Y$); D – трендовий оператор (функція, яка залежить від часу t); g , a , b , n , m – параметри, статистично оцінені на основі ретроспективних динамічних рядів. Змінні Y , K , L і q беруться за відповідні роки t .

Відповідно до виразу (1), ВВП держави є функцією праці, капіталу та податкового навантаження. Причому, вплив праці і капіталу на економічне зростання, у свою чергу, залежить від податкового середовища: еластичність праці і капіталу є квадратичною функцією податкового навантаження.

Функція (1) задає виробничу криву, тобто залежність між ВВП та податковим навантаженням. Тоді фіскальна крива (залежність між обсягом податкових надходжень і податковим навантаженням) описується наступною функцією:

$$T = gqDK^{(a+bq)q} L^{(n+mq)q} \quad (2)$$

Фіскальна точка Лаффера 1-го роду q^* (точка економічної ефективності) відповідає точці максимуму виробничої кривої (1), коли $dY/dq = 0$. Для функції (1) вираз для точки Лаффера 1-го роду має вид:

$$q^* = -\frac{1}{2} \frac{n \ln L + a \ln K}{m \ln K + b \ln K} \quad (3)$$

Аналогічно визначається точка Лаффера 2-го роду q^{**} (точка фіскальної достатності), під якою розуміють точку максимуму фіскальної кривої (2), коли $dT/dq = 0$. Формула для точки Лаффера 2-го роду функції (2) має вигляд:

$$q^{**} = \frac{1}{4} \times \frac{\pm \sqrt{(n \ln L + a \ln K)^2 - 8(m \ln L + b \ln K) - n \ln K - a \ln K}}{m \ln L + b \ln K} \quad (4)$$

¹ Інші шляхи наповнення бюджету ми розглядати не будемо з огляду їх фіскальної малозначущості (неподаткові надходження), поступового вичерпання (доходи від приватизації) або непопулярності використання (грошова емісія).

² Принаймні емпіричні розрахунки в рамках економік Росії, США, Швеції та Великобританії дали досить обнадійливі результати як з точки зору статистичної значимості всіх закономірностей, так і їх сутнісного змісту. Див. Балацкий Е. Анализ влияния налоговой нагрузки на экономический рост с помощью производственно-институциональных функций // Проблемы прогнозирования. – 2003. – № 2.

Як бачимо, у випадку встановлення податкового навантаження на рівні q^* варто очікувати найвищих темпів економічного зростання (завдяки дії ринкових стимулів активізації підприємницької ініціативи), на рівні q^{**} – максимальних податкових надходжень¹. Причому, перебування фактичного значення податкового навантаження q у зоні значень між цими двома точками фіскального оптимуму означає, що підприємницький сектор вже переходить до режиму рецесії, а доходи бюджету, незважаючи на реакцію останнього, зростають далі. Скажемо навіть більше. Проявляється протиріччя між двома функціями податків: розподільчо-регулюючою і фіскальною (перша – тягєє до підтримки виробника, друга – до наповнення бюджету). І це, як вважає Є.В. Балацький, є надзвичайно гострою проблемою формування оптимальної податкової політики, яку розв'язати не можна: рішення про зміну рівня податкового навантаження приймається або на користь податкоплатника, або на користь бюджету; чим більша ширина зони фіскального протиріччя, тим більший антагонізм між двома функціями податків і тим менше сподівань подолати цей антагонізм [6].

Проте, на нашу думку, такі висновки є передчасними. Адже, по-перше, не виключено, що вже при податковому навантаженні на рівні точки Лаффера 1-го роду q^* акумульовані податкові надходження $T^* (T^* = q^* Y^* = gq^* DK^{(a+bq)q} L^{(n+mq)q})$ не перевищуватимуть суми суспільно необхідних видатків $G (T^* \geq G)$ і бюджет можна буде звести без дефіциту (із профіцитом). За таких умов, звичайно, ніякого фіскального протиріччя не виникає. Хоча, з іншого боку, це може мати місце лише у країнах із розвинутою ринковою економікою і лише під час економічного буму. По-друге, якщо, навіть, для фінансування державних потреб недостатньо податкових надходжень $T^* (T^* < G)$, то перед тим, як підвищувати рівень оподаткування, потрібно ще оцінити можливості покриття дефіциту бюджету шляхом державного запозичення.

Державні позики – альтернативне податкам джерело наповнення бюджету. Проте і їх використання має певні обмеження. Розміщені запозичення, забезпечивши виконання видаткової частини бюджету в умовах його дефіцитності, через певний час повинні бути повернені зі сплатою відсотків. Тому за їх рахунок необхідно фінансувати в основному лише ті інвестиційні проекти, подальше функціонування яких сприятиме стійкому зростанню ВВП. Тільки тоді на обслуговування та погашення позик вилучатимуться лише додатково акумульовані на основі розширення податкової бази доходи бюджету і, отже, згодом не доведеться або підвищувати податкове навантаження, або мінімізувати видатки, підриваючи можливості економічного зростання й надалі.

¹ Потрібно відмітити, що такий розрахунок оптимального рівня оподаткування дозволяє визначити лише усереднене для економіки в цілому значення показника податкового навантаження. Проте, як відомо, високі темпи зростання ВВП досягаються не стільки за оптимальних загальнодержавних ставок податків, скільки за функціонування ефективного преференційного оподаткування, спрямованого, в першу чергу, на стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності. Тому на практиці в рамках визначення оптимальної частки податків та податкових платежів у ВВП необхідно проводити ще й розрахунки максимально допустимого податкового навантаження на пріоритетні сфери підприємництва і на інноваційний сектор зокрема. Це можна зробити, наприклад, на основі економіко-математичної моделі, запропонованої у "Балацький Є.В., Лапин В.И. Диффузионная модель динамики инновационного рынка с учетом налогового фактора // Финансовый бизнес. – 2004. – №4".

Потрібно відмітити, що дані вимоги до використання державних запозичень у свій час були знехтувані європейськими країнами з транзитивними економіками, і всі вони в тій чи іншій мірі стикнулися із проблемою боргового тягаря. Тільки одним вдалося її розв'язати, використавши для погашення позик і відсоткових виплат доходи від приватизації державних підприємств та (або) домігшись списання частини боргу, і здобути членство в ЄС, а іншим – таким як Україна та Росія – доводиться докладати зусиль для пом'якшення негативного впливу державного боргу на бюджетну систему та економіку в цілому під загрозою дефолту.

Власне, цим і пояснюється спрямованість вітчизняного моделювання боргових стратегій на пошуки перспектив нормалізації ситуації з державною заборгованістю та шляхів підвищення ефективності міроприємств в рамках оптимізації державного боргу [7], [8]. Результуючими виразами моделей є, як правило, рівняння оцінки майбутнього боргового тягаря за різних параметрів розвитку економіки. А розраховані на їх основі показники можуть зіставлятись із допустимими значеннями показників боргової безпеки, що для нашого дослідження є вельми корисним з погляду виявлення можливостей розміщення нових позик. Адже сьогодні, підсумувавши все вище сказане, не важко зрозуміти, що саме показники боргової безпеки і визначають граничні межі використання боргового забезпечення у фінансуванні видатків держави.

Наведемо дещо модифіковані нами формули [9] розрахунку основних показників відносного боргового тягаря в ув'язці із їх критичними значеннями.

Так, умова загальної платоспроможності описується виразом виду:

$$d_t + d'_t = \frac{(1+r_t)d_{t-1}}{(1+x_t)(1+p_t)} + \frac{(1+r'_t)(1+d_t)d'_{t-1}}{(1+x_t)(1+p_t)} + [h_t - e_t h_t^s] \leq 60\% \quad (5)$$

де d_t (d'_t) – частка внутрішнього (зовнішнього) боргу у ВВП; x_t – темп приросту реального ВВП; p_t – темп інфляції; r_t (r'_t) – середня номінальна відсоткова ставка за внутрішніми (зовнішніми) позиками; d_t – темп приросту курсу долара; h_t – частка (первинного) дефіциту бюджету у ВВП; h_t^s – частка сукупного дефіциту бюджету у ВВП (є сумою первинного дефіциту і платежів за накопиченими боргами); e_t – частка сукупного бюджетного дефіциту, яка фінансується за рахунок кредитів НБУ; t – часовий період (рік).

Частка витрат на обслуговування державного боргу у ВВП вважається допустимою, коли виконується умова:

$$s_t + s'_t = \frac{(r_t + 1/t_t)d_{t-1}}{(1+x_t)(1+p_t)} + \frac{(1+d_t)(r'_t + 1/t'_t)d'_{t-1}}{(1+x_t)(1+p_t)} \leq 10\% \quad (6)$$

де s_t (s'_t) – частка витрат на обслуговування внутрішнього (зовнішнього) боргу у ВВП; t_t (t'_t) – середній термін внутрішнього (зовнішнього) запозичення.

Допустимий рівень навантаження боргових платежів на бюджет визначається:

$$w_t + w'_t = \frac{(r_t + 1/t_t)d_{t-1}}{(1+x_t)(1+p_t)n_t} + \frac{(1+d_t)(r'_t + 1/t'_t)d'_{t-1}}{(1+x_t)(1+p_t)n_t} \leq 20\% \quad (7)$$

де w_t (w'_t) – рівень навантаження платежів за внутрішніми (зовнішніми) запозиченнями на бюджет; n_t – частка доходів бюджету у ВВП (за нашими припущеннями – рівень оподаткування, тобто $n_t \approx q_t$).

Із виразу (7) випливає, що при виконанні умов (5) і (6) подальше запозичення вважається допустимим, доки витрати на обслуговування державного боргу

становитимуть не більше як 1/5 прогнозованих податкових надходжень. І це є важливим обмеженням у співвідношенні податкового та боргового забезпечення фінансування видатків бюджету.

Разом з тим позитивні результати зіставлення розрахункових даних із відповідними значеннями показників боргової безпеки в рамках нерівностей (5), (6), і (7) є необхідною, але недостатньою умовою для активізації державного запозичення. Потрібно ще визначити сфери ефективного використання розміщених на певних умовах (сплати відсотка і погашення позик). Причому при невиконанні умов (5), (6) і (7) це позбавлено будь-якого сенсу, оскільки переобтяжена державним боргом країна, як правило, може здійснювати лише дорогі короткострокові запозичення, що апіорі визначає неефективність інвестування за рахунок залучених позик. І, як не парадоксально, об'єктивною є необхідність початкового досягнення зростання ВВП та доходів бюджету (податкових надходжень) як шляху до розширення меж боргового забезпечення сприяння стабільному економічному зростанню¹.

Більше того, якщо умови державного запозичення для країн із розвиненими ринковими економіками дозволяють використовувати позичкові ресурси навіть для фінансування капітальних вкладень у ринкову і соціальну інфраструктуру, що має досить опосередкований вплив на динаміку ВВП і в цілому забезпечує обслуговування та погашення боргових зобов'язань за рахунок розширення бази оподаткування, то для країн з економікою транзитивною ситуація зовсім інша. Їх боргові інструменти здебільшого не відносяться до довгострокових та розміщуються під порівняно високі відсотки, а високі темпи зростання ВВП не завжди супроводжуються необхідним абсолютним приростом податкових надходжень². Крім того, за властивого цим економікам дефіциту інвестиційних ресурсів, залучення внутрішніх позик викликає скорочення інвестицій приватного сектору, що само по собі аж ніяк не прискорює економічне зростання. Тому за таких умов державне запозичення можна вважати виправданим лише для фінансування самоокупних інвестиційних проектів, а доцільність розміщення позик повинна визначатися ефективністю здійснених інвестицій. Іншими словами, обов'язковим є виконання вимоги фінансового забезпечення повернення суми, інвестованої у конкретний проект позики (Z_i) та суми сплачених за нею процентів (R_i) за рахунок централізованих у бюджеті доходів від подальшого функціонування такого проекту (P_i), що математично відображається виразом виду: $Z_i + R_i \leq P_i$ (8)

Як не важко помітити, такі вимоги до державного запозичення майже не відрізняються від умов залучення і використання банківського кредиту, що, здавалося б, свідчить про недоцільність розміщення позик. Проте це не так. За транзитивної економіки вартість і строки банківського кредитування приватних інвесторів здебільшого не є більш сприятливими, ніж умови обслуговування та погашення боргових зобов'язань держави, яка до того ж має значно більше можливостей ефективно використати позичкові ресурси, здійснюючи інвестиції у високоприбуткові проекти в

---

¹ Зростання ВВП та доходів бюджету зменшує значення показників відносного боргового тягаря. Це відновлює довіру до боргових інструментів держави і, як наслідок, поступово починають розширюватися можливості розміщення позик на все більш сприятливих умовах.

² Незважаючи на навіть досить високі темпи економічного зростання, абсолютна сума приросту ВВП, як правило, не забезпечує достатнього для подальшого обслуговування та погашення значних обсягів боргових зобов'язань розширення податкової бази.

рамках так званої державної монополії. При цьому активізація розвитку державного сектору економіки мультиплікуватиме поживавлення виробничої та інвестиційної діяльності приватного, що, в свою чергу, стимулюватиме стійке зростання ВВП. Таким чином, необхідно вирішити лише проблему пошуку об'єктів ефективного державного капіталовкладення, у чому можуть допомогти вже відомі інвестиційні моделі [10].

Додавши усі значення Z_i , за яких виконується умова (8), отримуємо суму економічно доцільного державного запозичення (Z). Це можна виразити рівнянням виду:

$$Z = \sum_{i=1}^n Z_i, \quad (9)$$

де n - кількість об'єктів державного капіталовкладення.

І нарешті, зіставивши суму податкових надходжень T^* та економічно доцільного державного запозичення Z із величиною суспільно необхідних видатків G , можемо зробити наступні висновки. Якщо виявиться, що даного податкового та боргового забезпечення цілком достатньо для фінансування видатків бюджету ($T^* + Z \geq G$), то оптимальною стратегією фіскального регулювання буде встановлення податкового навантаження на рівні точки Лаффера 1-го роду q^* та розміщення боргових зобов'язань загальним обсягом Z . У такому випадку бюджет буде зведено із покритим державними запозиченнями дефіцитом, а економіка отримає максимум стимулів для активного функціонування як за рахунок створення сприятливого податкового середовища для прояву підприємницької ініціативи суб'єктами ринкових відносин, так і завдяки мультиплікуючому впливу капіталовкладень держави у розвиток виробництва.

Якщо ж доведеться констатувати, що податкових надходжень T^* та економічно доцільного державного запозичення Z не достатньо для фінансування суспільно необхідних видатків G ($T^* + Z < G$), що для країн з транзитивною економікою може виявитись навіть досить реальним, то розгляду можливостей підвищення податкового навантаження q не уникнути. Без сумніву, таке підвищення може мати сенс лише до рівня точки Лаффера 2-го роду q^{**} , при якому забезпечуються максимальні податкові надходження T^{**} . Хоча, з іншого боку, остаточне рішення потрібно приймати тільки після оцінки ефективності бюджетного перерозподілу ВВП¹.

Відповідно до критерію соціальної справедливості у формуванні податкової політики в правовій державі [5, 26-28], оподаткування вважається близьким до оптимального, якщо забезпечується високе повернення сплачених податків у вигляді суспільних

¹ Теоретично перерозподільні відносини вважаються ефективними. Адже саме у розпорядженні держави є чимало важелів для спрямування централізованих нею фінансових ресурсів власне у „точці” зростання ВВП, що не завжди забезпечує вільний перелив капіталу розвинених ринкових економік, не згадуючи вже про перекоси розвитку інвестиційних процесів економік трансформаційних. Крім того, господарюючі суб'єкти часто не зацікавлені вкладати кошти у малоприбуткові або неприбуткові згадані вище сфери діяльності, завдяки функціонуванню яких економічне зростання прискорюється, а у випадку неналежного функціонування, взагалі може втратити сенс. Проте на практиці, і особливо це стосується знову ж таки економік перехідного типу, бюджетна політика формується не стільки на базі об'єктивних економічних чинників, скільки під впливом суб'єктивних популістських міркувань. Видатки бюджету часто спрямовуються не на фінансування економічно ефективних капіталовкладень, а на утримання гіпертрофованої соціальної інфраструктури, і це обмежує можливості швидкого зростання ВВП.

благ, що, по суті, визначає необхідність організації ефективного використання акумульованих державою податкових надходжень з метою сприяння економічному зростанню як основної рушійної сили соціально-економічного розвитку. А це означає, що підвищення податкового навантаження можна вважати доцільним лише коли бюджетний перерозподіл ВВП продукує більше зростання останнього, ніж би це мало місце при активнішому функціонуванні суб'єктів ринкових відносин за більш сприятливого оподаткування.

В соціально-орієнтованій державі ринкового типу досить важлива увага приділяється ефективності використання податкових надходжень. На макрорівні суми сплачених податків і податкових платежів для всіх податкоплатників обов'язково повинні відповідати сумі фінансованих державою суспільних благ і трансфертних платежів. Тобто сплата податків повинна відповідати граничній корисності частини вартості валового внутрішнього продукту, що централізовано вилучається у податкоплатників і перерозподіляється через бюджет держави. Причому цей перерозподіл повинен проходити за умови найменшої суспільної жертви для кожного платника податку, яка не підкріплена отриманою частиною суспільних благ.

Ціною суспільних благ в соціально-ринковій державі виступають податки. І ефективність податкових взаємовідносин держави та її суб'єктів доцільно досліджувати через коефіцієнт співвідношення сум податкових платежів і фінансованих державою сум суспільних благ та трансфертних платежів:

$$K_c = \frac{СБТП}{ПН}$$

де K_c – коефіцієнт співвідношення; $СБТП$ – суспільні блага і трансфертні платежі; $ПН$ – податкові надходження.

Соціально-ринкове господарство взагалі передбачає наявність високого показника централізації валового внутрішнього продукту у руках держави, а заодно і високий рівень оподаткування. Але конкретного платника цікавить не так сам рівень оподаткування, як сумарна величина суспільного добробуту. У формалізованій теоретизації сумарна величина суспільного добробуту відображається через граничну корисність сплачених податків та податкових платежів.

Якщо коефіцієнт співвідношення $СБ$ і $ТП$ та сум сплачених податків і податкових платежів не опускається нижче 80%, то можна говорити про те, що високий рівень оподаткування виправдовує себе, і гранична корисність вилучених державою обов'язкових зборів з фізичних і юридичних осіб не порушується. Для прикладу, у Швеції рівень оподаткування сягає 57% ВВП, але коефіцієнт співвідношення K_c близький до 86%. Тому суттєвого впливу на темпи економічного розвитку та соціальний добробут громадян, високий рівень оподаткування не чинить через те, що податки сплачуються з максимальною граничною корисністю – 86% і з мінімальною суспільною жертвою – 14%.

В Україні коефіцієнт K_c не перевищує 26%. Це говорить про те, що ефективність використання податкових надходжень в Україні у 3,3 раза нижча, ніж у Швеції. І для того, щоб забезпечити такий рівень фінансованих державою суспільних благ в Україні, як в Швеції, нам необхідно за діючого коефіцієнта K_c більше як утричі збільшити рівень оподаткування. Звісно, що це нереально зробити, як з практичної, так і з теоретичної точки зору. Тому, на нашу думку, при реформуванні та реорганізації фінансової інфраструктури України та її трансформації у соціально-орієнтоване ринкове

господарство, доцільно більше уваги звертати не на сам рівень оподаткування в державі, а на ефективність використання податкових надходжень та інших складових фіскалу на умовах граничної корисності таких платежів для конкретних податкоплатників.

Інтерпретуємо такі міркування математично.

Розрахуємо суму необхідних податкових надходжень T' , за якої можна буде профінансувати максимум видатків бюджету:

$$T' = G - Z \quad (10)$$

де, звичайно, T' об'єктивно не може перевищувати максимально можливих податкових надходжень T^{**} ($T^* < T' \leq T^{**}$).

Відповідно розраховане на основі модифікованого рівняння (2) податкове навантаження q' , за якого можна буде акумулювати податкові надходження обсягом T' , знаходитиметься у зоні між точками економічної ефективності q^* та фіскальної достатності q^{**} ($q^* < q' \leq q^{**}$).

Далі перевіримо умову ефективності бюджетного перерозподілу ВВП, яку опишемо за допомогою нерівності виду:

$$|\Delta Y(\Delta q)| < |\Delta Y(\Delta T)| \quad (11)$$

де $\Delta Y(\Delta q)$ – зменшення обсягу ВВП внаслідок підвищення податкового навантаження Δq від q^* до q' ($\Delta q = q' - q^*$); $\Delta Y(\Delta T)$ – збільшення обсягу ВВП в результаті бюджетного перерозподілу додатково акумульованих після збільшення рівня оподаткування Δq податкових надходжень ΔT ($\Delta T = T' - T^*$).

Виконання умови (11) свідчить про доцільність встановлення податкового навантаження q на рівні необхідного для фінансування видатків бюджету G податкових надходжень T' , тобто на позначці q' . Податкові надходження T будуть рівними T' .

Якщо ж умова (11) не виконується, тобто бюджетний перерозподіл ВВП не забезпечує більшого економічного зростання, ніж активізація функціонування суб'єктів ринкових відносин в умовах сприятливішого оподаткування, то підвищувати податкове навантаження q вище рівня точки економічної ефективності q^* не варто. Відповідно акумульовані податкові надходження T становитимуть T^* .

І, нарешті, зіставимо обсяги економічно доцільного податкового (T) та боргового забезпечення функціонування держави із видатками бюджету за допомогою нерівності виду:

$$T + Z \geq G \quad (12)$$

При цьому якщо умова (12) не виконується, а це можливо за встановлення податкового навантаження q як на рівні q^* , так і q' (навіть у випадку $q' = q^{**}$), то єдиним способом уникнути бюджетної кризи залишається перегляд загального обсягу і структури початково запланованих видатків допоки права частина виразу нерівності не зрівняється з лівою. Адже будь-яке інше рішення на користь посилення ролі перерозподільних процесів пригнічуватиме дію ринкових стимулів активізації підприємницької ініціативи, на яких базується довгострокова стратегія стійкого економічного зростання.

Як бачимо, жодних підстав говорити про нерозв'язне фіскальне протиріччя Балацького немає. Адже проблема вибору стратегії фіскального регулювання заключається не просто у запровадженні сприятливого для розвитку підприємництва оподаткування одночасно із максимальним наповненням бюджету, а й передбачає організацію оптимального трансформування податкових надходжень у суспільні блага у комплексі із пошуком альтернативних джерел фінансування видатків. Можливості податкового забезпечення функціонування держави зіставляються із потенційним фіскальним ефектом економічно виправданого державного запозичення та загальним обсягом видатків бюджету, а сама стратегія підпорядковується умові сприяння стабільному зростанню ВВП за рахунок активізації ведення підприємницької діяльності та (або) розширення меж фінансової активності держави. Оподаткування діалектично поєднується з борговим інструментарієм наповнення бюджету задля ефективного фінансування суспільно необхідних видатків та забезпечення оптимального функціонування соціально-економічної системи держави.

Державне запозичення доцільно використовувати виключно для капіталовкладень у розвиток економіки. Залучення позик з будь-якою іншою метою не лише не даватиме необхідного імпульсу для пожвавлення економічних процесів, а й виступатиме стримуючим фактором зростання ВВП надалі. Адже не забезпечене розширенням податкової бази обслуговування та погашення державної заборгованості рано чи пізно призведе до загострення бюджетної кризи, коли податкових надходжень виявиться недостатньо для фінансування навіть мінімальних видатків держави одночасно із здійсненням боргових платежів, а розміщення нових позик стане недоступним. Відповідно, величина соціальних видатків в жодному разі не повинна перевищувати централізованих за оптимального з точки зору фіскальної достатності, економічної ефективності та соціальної справедливості рівня оподаткування податкових надходжень, що є умовою організації ефективних перерозподільних процесів та, як наслідок, зростання ВВП. Тобто визначені вимогами досягнення стійкого економічного зростання обсяг і структура видатків бюджету хоч і є першоосновою у встановленні меж експансії фіску, проте не можуть слугувати її самоціллю, оскільки забезпечують ефективне функціонування держави лише за наявності відповідних джерел покриття. Не покриті податковими надходженнями соціальні видатки та фінансово не забезпечені за рахунок державного запозичення (у випадку недостатності податкових надходжень) видатки розвитку однозначно потребують перегляду.

Підсумовуючи, зазначимо, що в умовах детінізації та інших трансформацій економіки України розраховані на основі виразів (1) – (12) показники можуть досить суттєво змінюватися в часі, ускладнюючи формування стратегії фіскальної політики в умовах виходу із фінансової кризи, а з набуттям останньою всіх ознак ринкової фактори виробництва стануть настільки мобільними, що відстань між двома точками фіскального оптимуму скоротиться до мінімальної, і доведеться вносити корективи у вихідну схему моделювання векторів антикризових реформ. Проте, це не повинно зменшувати *актуальності пошуків механізмів* практичної реалізації даного алгоритму вибору податково-боргового забезпечення фінансування видатків бюджету, адже сучасне реформування фіскальної політики методом спроб і помилок є значно гіршою альтернативою встановлення фіскальних меж державної експансії для розбудови фінансової інфраструктури та забезпечення швидкого виходу із фінансової кризи та сприяння економічному зростанню.

Література

1. Илларионов А., Пивоварова Н. Размеры государства и экономический рост // Вопросы экономики. – 2002. – № 9. – С. 18–45.
2. Балацкий Е., Коньшев В. Роль государственного сектора в национальной экономике: общемировые тенденции // Общество и экономика. – 2003. – № 7-8; Нигматулин Р. Об оптимальной доле государственных расходов в ВВП и темпах экономического роста // Вопросы экономики. – 2003. – №3; Тамбовцев В. Об экономическом росте и размерах государства // Вопросы экономики. – 2003. – №6.
3. Barro R.J. Inequality and Growth in Panel of Countries. 1999. www.harvard.edu; Шевяков А. Социальное неравенство, бедность и экономический рост // Общество и экономика. – 2005. – № 3.
4. Луніна І. Політичні та економічні фактори зміни рівня державних видатків // Економіка України. – 2004. – №6.
5. Крисоватий А.І. Оподаткування і ринок: умови та можливості поєднання: Монографія. – Тернопіль: Видавництво Карп'юка, 2000.
6. Балацкий Е. О природе несостоятельности российской фискальной системы // Общество и экономика. – 2004. – №11 – 12.
7. Вавилов А., Трофимов Г. Стабилизация и управление государственным долгом России // Вопросы экономики. – 1997. – №12.
8. Балацкий Е., Свистунов В. Прогнозирование внешнего долга: модели и оценки // МЭиМО. – 2001. – №2.
9. Іващук О. Т., Кравчук Н. Я. Кількісні методи фінансового прогнозування боргової стратегії держави: концептуалізація, методологія, практика // Світ фінансів. – 2004. – Випуск 1.
10. Іващук О.Т. Кількісні методи та моделі фінансового прогнозування: Навчальний посібник. – Тернопіль: Економічна думка. – 2004. – С. 69–131.

Редакція отримала матеріал 24 березня 2010 р.